

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه الزهرا (س)
دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد

پایان نامه
جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته علوم اقتصادی

عنوان
تاثیر مخارج دولت بر بهره‌وری نیروی کار در اقتصاد ایران

استاد راهنما
دکتر محمد حسین حسینی صدرآبادی

استاد مشاور
دکتر مهدی پدram

دانشجو
ریحانه فیروزی

تیر ۱۳۸۸

چکیده

کارایی و بهره‌وری مفاهیمی‌اند که تعیین‌کننده نسبت‌های ورودی و خروجی یک سیستم اقتصادی است. ارتقای بهره‌وری بر پدیده‌های اصلی اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جامعه نظیر کاهش تورم، افزایش سطح رفاه عمومی، افزایش سطح اشتغال و توان رقابت سیاسی و مانند این‌ها تاثیرات وسیعی دارد. بنابراین به دلیل نقش و حجم وسیع دولت در اقتصاد ایران در این پایان‌نامه سعی در تبیین تاثیر مخارج دولت بر بهره‌وری نیروی کار می‌شود.

هدف این پژوهش بررسی تاثیر مخارج مصرفی و سرمایه‌ای دولت بر بهره‌وری نیروی کار در اقتصاد ایران طی دوره زمانی ۱۳۵۰-۱۳۸۶ می‌باشد. برای این منظور از مدل VAR و VECM استفاده می‌شود. پس از برآورد مدل، با استفاده از توابع واکنش آنی، اثر هر یک از شوک‌های وارده از طرف سهم مخارج مصرفی و سرمایه‌ای دولت از تولید ناخالص داخلی به قیمت پایه، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، دستمزد حقیقی، مالیات بر حقوق و دستمزد و درجه بازبودن اقتصاد بر بهره‌وری نیروی کار مورد بررسی قرار می‌گیرد. سپس، با به‌کارگیری روش تجزیه واریانس سهم هر یک از شوک‌ها در ایجاد نوسانات در بهره‌وری نیروی کار محاسبه می‌شود.

نتایج حاصل نشان می‌دهد که سهم مخارج مصرفی و سرمایه‌ای دولت از تولید ناخالص داخلی به قیمت پایه از لحاظ آماری دارای تاثیر معناداری بر بهره‌وری نیروی کار می‌باشند. به علاوه، سهم مخارج مصرفی دولت از تولید ناخالص داخلی دارای تاثیر منفی بر بهره‌وری نیروی کار می‌باشد و سهم مخارج سرمایه‌ای دولت از تولید ناخالص داخلی دارای تاثیر مثبت بر بهره‌وری نیروی کار است. افزون‌براین، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و درجه بازبودن اقتصاد دارای اثر مثبت بر بهره‌وری نیروی کار می‌باشند و دستمزد حقیقی و مالیات بر حقوق و دستمزد تاثیر منفی بر بهره‌وری نیروی کار دارند.

کلید واژه‌ها: بهره‌وری نیروی کار، مخارج مصرفی دولت، مخارج سرمایه‌ای دولت، تولید ناخالص داخلی، دستمزد، مالیات.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل ۱- کلیات تحقیق	۱
۱-۱- مقدمه	۲
۲-۱- بیان مسئله	۳
۳-۱- پرسش‌های تحقیق	۴
۴-۱- اهداف پژوهش و ضرورت انجام تحقیق	۴
۵-۱- فرضیه تحقیق	۴
۶-۱- تعاریف عملیاتی	۵
۱-۶-۱- تعریف دولت	۵
۲-۶-۱- ماهیت دولت	۶
۳-۶-۱- مفهوم و اهمیت بهره‌وری	۷
۴-۶-۱- عوامل مؤثر بر بهره‌وری نیروی کار	۸
۷-۱- اطلاعات مربوط به روش‌شناسی پژوهش	۹
۱-۷-۱- تعریف جامعه آماری و ویژگی‌های آن	۹
۲-۷-۱- روش نمونه‌گیری و حجم تقریبی نمونه	۹
۳-۷-۱- ابزار سنجش، مقیاس‌های سنجش (پایایی-اعتبار)	۱۰
۸-۱- نهادها یا موسساتی که می‌توانند از یافته‌های این پژوهش بهره‌گیرند	۱۰
فصل ۲- مبانی نظری	۱۱
۱-۲- مقدمه	۱۲
۲-۲- بخش اول: نقش دولت در مکاتب اقتصادی	۱۲
۱-۲-۲- تفکر افلاطون درباره نقش دولت	۱۴
۲-۲-۲- تفکر قرون وسطی درباره نقش دولت	۱۴
۳-۲-۲- نقش دولت از دیدگاه مرکانتیلیسم	۱۴
۴-۲-۲- نقش دولت از دیدگاه فیزیوکراتیسم	۱۵
۵-۲-۲- قلمرو اقتصادی دولت از نظر مکتب کلاسیک	۱۵
۶-۲-۲- نقش دولت از دیدگاه مکتب سوسیالیسم	۱۶
۷-۲-۲- نقش دولت از دیدگاه مکتب تاریخی	۱۶
۸-۲-۲- نقش دولت از دیدگاه مکتب نئوکلاسیک	۱۸
۹-۲-۲- نقش دولت در مکتب نهادگرایان جدید	۱۹
۱۰-۲-۲- نقش دولت در مکتب کینزین	۱۹
۱-۱۰-۲-۲- سیاست‌های پولی و مالی فعال	۲۰

۲۰	۲-۱۰-۲-۲- مدیریت سیکل تجاری توسط مدیریت سرمایه‌گذاری
۲۰	۲-۲-۱۱- نقش دولت در مکتب پولی (شیکاگو)
۲۱	۲-۲-۱۲- نقش دولت از دیدگاه کلاسیک‌های جدید
۲۱	۲-۲-۱۳- نقش دولت در مکتب کینزین‌های جدید
۲۲	۲-۲-۱۴- نقش دولت در نظریات بخش عمومی
۲۲	۲-۲-۱۵- هدف‌های دولت در اقتصاد
۲۴	۳-۲-۳- بخش دوم: مبانی نظری مربوط به بهره‌وری نیروی کار
۲۴	۲-۳-۱- بهره‌وری نیروی کار در مکتب کلاسیک
۲۵	۲-۳-۲- بهره‌وری نیروی کار در مکتب سوسیالیسم
۲۵	۲-۳-۳- بهره‌وری نیروی کار در مکتب نئوکلاسیک
۲۶	۲-۳-۴- بهره‌وری نیروی کار در مکتب کینزین
۲۶	۴-۲-۴- بخش سوم: نظریات مربوط به رابطه بین بهره‌وری نیروی کار و دستمزد
۲۷	۲-۴-۱- نظریه کلاسیک‌ها
۲۷	۲-۴-۲- نظریه کینزین‌ها
۲۸	۲-۴-۳- نظریه نئوکلاسیک‌ها
۲۸	۲-۴-۴- نظریه نئوکینزین‌ها

فصل ۳- مروری بر مطالعات تجربی انجام شده..... ۲۹

۳۰	۳-۱- مقدمه
۳۰	۳-۲- مروری بر مطالعات انجام شده در زمینه رابطه بین مخارج دولت و رشد اقتصادی
۳۰	۳-۲-۱- بارو (۱۹۸۸)
۳۲	۳-۲-۲- جک دیاموند (۱۹۸۹)
۳۳	۳-۲-۳- استیون لاین (۱۹۹۴)
۳۳	۳-۲-۴- جیمز گوسه (۱۹۹۷)
۳۴	۳-۲-۵- جیمز گوارتنی (۱۹۹۸)
۳۵	۳-۲-۶- فولستر و هنرکسون (۱۹۹۹)
۳۵	۳-۲-۷- دار و امیرخلخالی (۲۰۰۲)
۳۵	۳-۲-۸- گوسه و اریتسجافور (۲۰۰۷)
۳۶	۳-۲-۹- رضانی (۱۳۷۸)
۳۶	۳-۲-۱۰- جوزاریان (۱۳۸۲)
۳۷	۳-۲-۱۱- خلیلی عراقی و سوری (۱۳۸۵)
۳۷	۳-۳- مروری بر مطالعات انجام شده در زمینه رابطه بین دستمزد و بهره‌وری نیروی کار
۳۸	۳-۳-۱- شاهید (۱۹۹۴)
۳۸	۳-۳-۲- ورنر (۲۰۰۰)
۳۹	۳-۳-۳- کانینگهام (۲۰۰۱)
۳۹	۳-۳-۴- میلا (۲۰۰۳)

۴۰ واکنش (۲۰۰۴) ۵-۳-۳
۴۰ گلین و همکاران (۲۰۰۶) ۶-۳-۳
۴۱ مهرآرا (۱۳۷۹) ۷-۳-۳
۴۱ طاهری (۱۳۸۲) ۸-۳-۳
۴۲ سوری (۱۳۸۴) ۹-۳-۳
۴۳ مروری بر مطالعات انجام شده در زمینه رابطه بین مالیات و بهره‌وری نیروی کار ۴-۳
۴۳ کیتیل (۲۰۰۶) ۱-۴-۳
۴۴ آنسپال و ورک (۲۰۰۷) ۲-۴-۳
۴۴ دینگ (۲۰۰۸) ۳-۴-۳

فصل ۴ - چارچوب نظری مدل، برآورد و تحلیل نتایج ۴۶

۴۷ مقدمه ۱-۴
۴۷ تحلیل سری‌های زمانی ۲-۴
۴۸ معرفی مدل ۳-۴
۴۹ بررسی ایستایی متغیرها: ۴-۴
۴۹ آزمون ریشه واحد دیکی فولر و دیکی فولر تعمیم یافته ۱-۴-۴
۵۰ نتایج آزمون ریشه واحد ۲-۴-۴
۵۱ علیت ۵-۴
۵۱ آزمون علیت انگل-گرنجر ۱-۵-۴
۵۲ نتایج آزمون علیت انگل-گرنجر ۲-۵-۴
۵۴ تعیین طول وقفه بهینه ۶-۴
۵۵ بررسی همگرایی ۷-۴
۵۵ آزمون همگرایی جوهانسن ۱-۷-۴
۵۵ نتایج آزمون همگرایی جوهانسن-جوسیلیوس ۲-۷-۴
۵۹ الگوی خودبازگشت برداری VAR: ۸-۴
۶۰ توابع واکنش آنی (ضربه‌ای) ۱-۸-۴
۶۲ تجزیه واریانس ۲-۸-۴
۶۲ الگوی تصحیح خطای برداری (VECM) ۹-۴

فصل ۵ - نتیجه‌گیری و پیشنهادات ۶۴

۶۵ نتیجه‌گیری ۱-۵
۶۶ پیشنهادات ۲-۵

فهرست مراجع ۶۷

۷۰ ضمیمه
----	-------------

فهرست جدول‌ها

عنوان	صفحه
جدول ۴-۱: نتایج آزمون دیکی-فولر تعمیم یافته (ADF).....	۵۱
جدول ۴-۲: نتایج آزمون علیت انگل-گرنجر.....	۵۳
جدول ۴-۳: تعیین طول وقفه بهینه.....	۵۴
جدول ۴-۴: نتایج آزمون همگرایی جوهانسن-جوسیلیوس.....	۵۶
جدول ۴-۵: نتایج آزمون همگرایی جوهانسن-جوسیلیوس.....	۵۶
جدول ۴-۶: نتایج تجزیه واریانس خطای پیش‌بینی بهره‌وری نیروی کار.....	۶۳
جدول ضمیمه-۱: نتایج آزمون دیکی-فولر تعمیم یافته بهره‌وری نیروی کار.....	۷۰
جدول ضمیمه-۲: نتایج آزمون دیکی-فولر تعمیم یافته سهم مخارج مصرفی دولت از تولید ناخالص داخلی.....	۷۱
جدول ضمیمه-۳: نتایج آزمون دیکی-فولر تعمیم یافته سهم مخارج سرمایه‌ای دولت از تولید ناخالص داخلی.....	۷۲
جدول ضمیمه-۴: نتایج آزمون دیکی-فولر تعمیم یافته سرمایه‌گذاری بخش خصوصی.....	۷۳
جدول ضمیمه-۵: نتایج آزمون دیکی-فولر تعمیم یافته دستمزد حقیقی.....	۷۴
جدول ضمیمه-۶: نتایج آزمون دیکی-فولر تعمیم یافته مالیات بر حقوق و دستمزد.....	۷۵
جدول ضمیمه-۷: نتایج آزمون دیکی-فولر تعمیم یافته درجه بازبودن اقتصاد.....	۷۶
جدول ضمیمه-۸: نتایج آزمون علیت انگل-گرنجر.....	۷۷
جدول ضمیمه-۹: تعیین طول وقفه بهینه.....	۷۹
جدول ضمیمه-۱۰: نتایج آزمون همگرایی جوهانسون-جوسیلیوس.....	۸۰
جدول ضمیمه-۱۱: نتایج برآورد الگوی خودبازگشت برداری.....	۸۵
جدول ضمیمه-۱۲: نتایج تجزیه واریانس.....	۸۷
جدول ضمیمه-۱۳: نتایج برآورد الگوی تصحیح خطای برداری.....	۹۱

فهرست شکل‌ها

صفحه

عنوان

-
- شکل ۴-۱: نمودار تابع عکس‌العمل آنی بهره‌وری نیروی کار به سهم مخارج مصرفی دولت از تولید ناخالص داخلی..... ۶۱
- شکل ۴-۲: نمودار تابع عکس‌العمل آنی بهره‌وری نیروی کار به سهم مخارج سرمایه‌ای دولت از تولید ناخالص داخلی..... ۶۱
- شکل ۴-۳: نمودار تابع عکس‌العمل آنی بهره‌وری نیروی کار به سرمایه‌گذاری بخش خصوصی..... ۶۱
- شکل ۴-۴: نمودار تابع عکس‌العمل آنی بهره‌وری نیروی کار به دستمزد حقیقی..... ۶۱
- شکل ۴-۵: نمودار تابع عکس‌العمل آنی بهره‌وری نیروی کار به مالیات بر حقوق و دستمزد..... ۶۱
- شکل ۴-۶: نمودار تابع عکس‌العمل آنی بهره‌وری نیروی کار به درجه باز بودن اقتصاد..... ۶۱

فصل ۱- کلیات تحقیق

تا اوایل دهه ۱۹۵۰ بیشتر تصور می‌شد که عامل اصلی و ریشه عقب‌ماندگی کشورهای درحال توسعه، کمبود سرمایه‌های مادی و فیزیکی است. در پرتو چنین طرز تفکری، این کشورها از راه‌های مختلف به جذب سرمایه می‌پرداختند که خود عوارض عیدیه‌ای در تشدید وابستگی این کشورها ایجاد کرد.

اما امروزه به اهمیت سرمایه‌گذاری انسانی و اعتلای کیفیت نیروی کار به‌عنوان یکی از زمینه‌ها و راه‌های اصلی و اساسی افزایش بهره‌وری و تسریع رشد اقتصادی جامعه پی برده‌اند. افزایش بهره‌وری مهمترین عامل موثر بر رشد اقتصادی ملت‌هاست.^۱ در بررسی‌های اقتصادی می‌توان گفت که سرمایه انسانی یک مفهوم کاملا اقتصادی است. در واقع، خصوصیات کیفی انسان نوعی سرمایه است، زیرا این خصوصیات می‌تواند باعث بهره‌وری و تولید بیشتر و ایجاد درآمد و رفاه بیشتر شود.

سیمون کوزنتس^۲ برنده جایزه نوبل اقتصاد در سال ۱۹۷۱، اعتقاد داشت که مفهوم سرمایه که تنها سرمایه فیزیکی و کالایی را شامل می‌شود، مفهومی ناقص و نارساست. لذا، باید سرمایه انسانی و سرمایه فیزیکی هر دو به حساب آیند. وی در این مورد می‌گوید: سرمایه انسانی یک کشور، صنعت پیشرفته، ابزارها و ادوات صنعتی آن کشور نیست، بلکه، اندوخته دانش‌های به‌دست‌آمده در نتیجه آزمایش‌های متعدد و کارآموختگی افراد آن کشور برای به‌کاربردن این دانش‌هاست.^۳

همچنین شولتز^۴ (۱۹۶۱)، پدر نظریه سرمایه انسانی معتقد است که نقش بهبود کیفیت نیروی کار که از طریق سرمایه‌گذاری در سرمایه‌انسانی حاصل می‌شود، به‌عنوان یکی از عوامل تعیین‌کننده رشد در تحلیل‌های سنتی عوامل موثر بر رشد اقتصادی فراموش شده است. کیفیت نیروی کار که در بهداشت و تغذیه، مهارت‌ها و آموزش منعکس می‌شود، در رشد اقتصادی حائز اهمیت است.^۵

از آنجایی که بهبود بهره‌وری به‌عنوان یکی از کارآمدترین روش‌های افزایش نرخ رشد اقتصادی می‌باشد، بنابراین مورد توجه بیشتر برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران در کشورهای مختلف بوده و سرمایه‌گذاری‌های بسیار زیادی را در این خصوص انجام داده‌اند. سرمایه‌گذاری در زمینه بهداشت، آموزش، تامین اجتماعی و تحقیق و توسعه^۶ مواردی از این قبیل اقدامات دولت‌ها برای ارتقای بهره‌وری نیروی کار است. لذا با توجه به اهمیت بهره‌وری نیروی کار در این پژوهش به تبیین تاثیر مخارج دولت بر بهره‌وری نیروی کار پرداخته می‌شود.

¹ Kumbhakar, Subal. (2003). "Factor Productivity and Technical Change". *Applied Economics Letters*, Binghamton, NY 13902, USA, 10 April, pp. 291-297.

² Kuznets

^۳ سبحانی، حسن (۱۳۷۱). "بازدهی سرمایه‌گذاری آموزشی". *مجله تحقیقات اقتصادی*، شماره ۴۵، بهار و تابستان ۱۳۷۱، صفحه ۷۶.

⁴ Schultz

⁵ Schultz, T.W. (1961). "Investment in Human Capital". *American Economic Review*, Vol 51, March 1961, pp. 1-17.

⁶ Research and Development

۱-۲- بیان مسئله

نقش بهره‌وری عامل تولید در افزایش محصول سال‌ها ناشناخته بود و تحت عنوان عامل "x" معرفی می‌شد. با انجام تحقیقات بعدی و پیشرفت تئوری‌های مربوط به رشد اقتصادی، بخصوص الگوهای رشد درون‌زای طراحی‌شده توسط لوکاس^۱، رومر^۲ و بارو^۳ نقش بهره‌وری عوامل تولید در کنار عوامل فیزیکی مورد تاکید قرار گرفت. در چارچوب نظریات رشد اقتصادی نیز می‌توان به این موضوع اشاره کرد که محور اصلی نظریات رشد درون‌زا دو مقوله سرمایه انسانی و تحقیق و توسعه است و تجربیات رشد اقتصادی در کشورهای توسعه‌یافته نشان می‌دهد که این دو عامل نقش بسیار مهم و اساسی در ارتقای بهره‌وری نیروی کار و بنابراین رشد اقتصادی این کشورها داشته است. کیفیت نیروی انسانی، مهمترین عامل موثر در بهبود بهره‌وری است.^۴ یکی از کشورهای موفق که از طریق بهبود بهره‌وری توانسته است به سطح بالایی از توسعه‌یافتگی برسد، ژاپن است. در دوره ۱۹۹۳-۲۰۰۲، کشور ژاپن موفق شد حدود ۴۷/۱ درصد از رشد اقتصادی خود را از طریق ارتقای بهره‌وری به‌دست آورد، درحالی‌که این رقم برای ایران فقط ۱/۸ درصد بوده است.^۵

اگر بپذیریم که بهره‌وری عوامل تولید نقش تعیین‌کننده‌ای در کیفیت و کمیت کالاها و خدمات ارائه شده دارد و نیز چنان‌چه بپذیریم نقش دولت‌ها در ارتقای بهره‌وری جامعه تعیین‌کننده است، اذعان خواهیم کرد که تحقق ارتقای بهره‌وری جامعه در جهت تامین سطح قابل قبول رفاه جامعه از اهداف با اهمیت و تعیین‌کننده دولت‌ها محسوب می‌گردد. در این ارتباط تفکیک مخارج دولتی و بررسی تاثیر هر یک بر بهره‌وری نیروی کار از دو جنبه حائز اهمیت است. از سویی گسترش و جداسازی هر چه بیشتر عوامل موثر بر بهره‌وری نیروی کار می‌تواند از تحلیل‌های نادرست در مورد سهم و نقش هر یک از عوامل موثر بر بهره‌وری نیروی کار جلوگیری کند و از سوی دیگر، روشن‌شدن رابطه بین مخارج دولت و بهره‌وری نیروی کار می‌تواند به‌نوعی در ترسیم سیاست‌های کلان اقتصادی برای دستیابی به رشد اقتصادی بیشتر موثر باشد.

بنابراین به‌دلیل نقش و حجم وسیع دولت در اقتصاد ایران این پژوهش درصدد است این مساله را مورد مطالعه و بررسی قرار دهد که نقش دولت در ارتقای بهره‌وری نیروی کار طی سال‌های ۸۶-۱۳۵۰ به چه میزان می‌باشد.

^۱ Lucas

^۲ Romer

^۳ Barro

^۴ آمینی، علیرضا و حجازی آزاد، زهره (۱۳۸۷). "تحلیل نقش سرمایه انسانی و تحقیق و توسعه در ارتقای بهره‌وری کل عوامل (TFP) در اقتصاد ایران". فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران، سال دهم، شماره ۳۵، تابستان ۱۳۸۷، صفحه ۲-۵.

^۵ آمینی، علیرضا (۱۳۸۴). "اندازه‌گیری و تحلیل روند شاخص‌های بهره‌وری به تفکیک بخش‌های اقتصادی ایران". مجله علمی-ترویجی برنامه و بودجه، شماره ۹۳، سال دهم، مهر و آبان ۸۴، صفحه ۷۸.

۱-۳- پرسش‌های تحقیق

این پژوهش درصدد پاسخ‌گویی به این پرسش‌ها می‌باشد:

- ۱- آیا تاثیر مخارج مصرفی و سرمایه‌ای دولت بر بهره‌وری نیروی کار معنادار است؟
- ۲- مخارج مصرفی و سرمایه‌ای دولت بهره‌وری نیروی کار را چگونه تحت تاثیر قرار می‌دهد؟

۱-۴- اهداف پژوهش و ضرورت انجام تحقیق

در بسیاری از مباحث اقتصادی نیروی کار به عنوان مهمترین عامل تولید نام برده می‌شود چرا که تا اندازه زیادی محدودیت‌ها و کمبودهای فیزیکی و مادی را در دیگر عوامل تولید جبران کرده و به افزایش تولید کمک می‌کند. از این رو، شناسایی عوامل موثر بر بهره‌وری نیروی کار و نیز علل تغییر در بهره‌وری نیروی کار از اهمیت خاصی برخوردار است، زیرا از این طریق می‌توان روند تغییر بهره‌وری نیروی کار را در جهت ارتقای بهره‌وری تغییر داد. بنابراین این پژوهش به بررسی عواملی می‌پردازد که بر بهره‌وری نیروی کار اثر می‌گذارند. اما، تاکید اصلی بر تاثیر مخارج دولت بر بهره‌وری نیروی کار می‌باشد. در این ارتباط تفکیک مخارج دولتی و بررسی تاثیر هر یک بر بهره‌وری نیروی کار از دو جنبه حایز اهمیت است؛ از سویی گسترش و جداسازی هر چه بیشتر عوامل موثر بر بهره‌وری نیروی کار می‌تواند از تحلیل‌های نادرست در مورد سهم و نقش هر یک از عوامل موثر بر بهره‌وری نیروی کار جلوگیری کند و از سوی دیگر، روشن شدن رابطه بین مخارج دولت و بهره‌وری نیروی کار می‌تواند به نوعی در ترسیم سیاست‌های کلان اقتصادی برای دستیابی به رشد اقتصادی بیشتر موثر باشد. لذا مطالعه کنونی لازم و ضروری به نظر می‌رسد. برای بررسی دقیق‌تر موضوع، علاوه بر مخارج دولت، از متغیرهای سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، دستمزدهای حقیقی، مالیات بر حقوق و دستمزد، درجه باز بودن اقتصاد و متغیر مجازی جنگ استفاده خواهد شد.

۱-۵- فرضیه تحقیق

- ۱- بین مخارج مصرفی دولت و بهره‌وری نیروی کار رابطه منفی وجود دارد.
- ۲- بین مخارج سرمایه‌ای دولت و بهره‌وری نیروی کار رابطه مثبت وجود دارد.
- ۳- بین سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و بهره‌وری نیروی کار رابطه مثبت وجود دارد.
- ۴- بین دستمزد پرداختی به نیروی کار و بهره‌وری نیروی کار رابطه مثبت وجود دارد.
- ۵- بین مالیات بر حقوق و دستمزد و بهره‌وری نیروی کار رابطه منفی وجود دارد.
- ۶- بین درجه باز بودن اقتصاد و بهره‌وری نیروی کار رابطه مثبت وجود دارد.

۱-۶- تعاریف عملیاتی

۱-۶-۱- تعریف دولت

واژه دولت^۱ از ریشه لاتینی به معنای ایستادن و به صورت دقیق‌تر از واژه Status به معنای وضع مستقر و پابرجا گرفته شده است. امروزه در زبان انگلیسی، واژه شان یا منزلت^۲ به همان معنای اصل لاتینی آن به کار می‌رود.

دولت به معنی وسیع کلمه، عبارت از جامعه‌ای است که در آن قدرت سیاسی، طبق قوانین اساسی تعیین و تشریح شده است. به معنای محدودتر، دولت عبارت از قدرتی است که سرنوشت جامعه یادشده را در دست دارد. در مفهوم عمومی، دولت به معنای مجموعه سازمان‌های اجرایی است که قدرت اداره جامعه به آن داده شده است.^۳ دولت، به طور کلی دارای سه رکن است که عبارت است از قلمرو، جمعیت و حاکمیت.

۱- قلمرو: ناحیه‌ای از زمین، دریا و هوا که در حدود آن دولت اعمال حاکمیت می‌کند را قلمرو آن دولت گویند. داشتن قلمرو، شرط اصلی تشکیل دولت است.

۲- جمعیت: کلیه افرادی که در یک کشور ساکن هستند، جمعیت آن کشور نامیده می‌شوند.

۳- حاکمیت: قدرت مستقل یک دولت را برای اداره یک کشور (اصطلاحاً اعمال حاکمیت)، قدرت حاکمه گویند، که باید دارای شرایط زیر باشد:

۱- دارای نیروی مادی اعمال حاکمیت نظیر نیروهای مسلح، سازمان‌های سیاسی و اقتصادی و اجتماعی باشد.

۲- قدرت حاکمه باید دایمی و منظم باشد.

۳- از لحاظ اداره امور داخلی و خارجی، مستقل باشد.

این مفهوم به صورت بسیار ظریفی از سطح کاربرد درباره افراد، به سطح کاربرد در مورد نهادها و قدرت سیاسی انتقال یافته است.^۴ اصطلاح حکومت^۵، یکی از معمول‌ترین مفاهیمی است که به صورت هم‌معنا با مفهوم دولت به کار می‌رود. این اصطلاح به طور معمول در قرون میانی به معنای فرمان راندن به کار می‌رفت و خود از ریشه لاتینی Gubernation و Gubernator به معنای راندن و راننده مشتق شده بود. گویا لفظ حکومت از طریق زبان فرانسه قدیم Government در اوایل قرن شانزدهم وارد زبان

^۱ state

^۲ status

^۳ علی بابایی، غلامرضا (۱۳۶۵). فرهنگ علوم سیاسی، تهران: انتشارات شرکت نشر و پخش ویس، چاپ اول، صفحه ۶۵.

^۴ وینسنت، اندرو (۱۳۷۱). نظریه‌های دولت، ترجمه دکتر حسین بشریه، تهران: نشر نی، چاپ اول، صفحه ۳۶.

^۵ Government

انگلیسی شده باشد و باتوجه به حوزه‌های جداگانه حکومت در دوره‌های اخیر، کلمه حکومت به قوه مجریه در مقابل قوه مقننه اطلاق می‌شده است. این معنای اصطلاح حکومت، امروزه هم متداول است. به‌گفته برنارد لوئیس^۱، دولت تجلی انتزاعی دائمی اقتدار است و حکومت (برابر انگلیسی آن Government) به عنوان هیات وزیران، مجموعه‌ای است انسانی و غیردائمی شامل افرادی که اقتدار را به کار می‌بندند.^۲

۱-۶-۲- ماهیت دولت

به چند دلیل می‌باید در خصوص دولت به‌دقت اندیشید. دلیل اول این است که از نظر عملی مشکل بتوان زندگی را بدون حضور دولت تصور کرد. زیرا وجود دولت نه تنها مبین وجود مجموعه‌ای از نهادها است، بلکه حاکی از وجود نگرش‌ها و شیوه‌های اعمال و رفتاری است که مختصراً مدنیت^۳ خوانده شده و به حق، جزیی از تمدن به‌شمار می‌رود. البته، برخی از مواضع فکری گوناگون، نسبت به ضرورت وجود دولت شک و تردید کرده‌اند، و اندیشه‌هایی در خصوص جامعه بی دولت، ارائه کرده‌اند، اما در سطح امور روزمره، دولت در بخش عظیمی از زندگی ما نفوذ کرده است.

دلیل دوم این است که دولت نه نهادی بی‌طرف و منفعل است که بتوان آن را نادیده گرفت و نه حاصل تصادف صرف و ساده است. دولت، دارای برخی از خصوصیات قدیم و سنتی است که به‌تدریج در طی زمان رشد کرده است، بااین‌حال، فهم کامل شکل و ساخت اندازه دولت، به‌طور عمده نیازمند درک کامل نظریه‌های حقوقی، سیاسی و اقتصادی موجود در این زمینه است. گاه این نظریه‌پردازی، به گذشته معطوف است، به این معنی که در پی فهم ماهیت ساختارهای موجود، نظریه‌ها شکل یافته و تکامل می‌یابند. اما در برخی موارد دیگر وجود خود نظریه‌ها موجب پیدایش شکل خاصی از نهادها شده‌است و نظریه‌های موجود درباره دولت شامل هر دو نوع شکل یاد شده می‌باشد.

دلیل سوم این است که پیچیدگی و ابهام قابل ملاحظه‌ای پیرامون اندیشه دولت، به‌ویژه درباره ارتباط آن با مفاهیم دیگر از قبیل جامعه، جماعت، ملت، حکومت، سلطنت و حاکمیت وجود دارد. اغلب این مفاهیم با مفهوم دولت اشتباه گرفته می‌شود. که این خطا، اغلب نتیجه عدم توجه به کاربردهای گوناگون مفاهیم یادشده در حوزه‌های نظری مختلف است.

هنگام بررسی مفهوم دولت، باید دانست این مفهوم به ویژه در سیاست، بسیار دارای پیچیدگی است و این امر تنها نتیجه تاریخ درهم‌پیچیده و یا اهمیت خاص مفهوم دولت در اوضاع و احوال کنونی نیست. بلکه، علت دوپهلویی آن است. به نحوی که با سهولت نگران‌کننده‌ای، با بسیاری از مفاهیم و نهادها در هم می‌آویزد. دولت پدیده‌ای نیست که در نگاه اول به خوبی شناخته شود، علی‌رغم ملموس بودنش (در

¹ Bernard Lewis

^۲ وینسنت، اندرو (۱۳۷۱). *نظریه‌های دولت*، پیشین، صفحه ۵۵.

³ Civilization

هنگام پرداخت مالیاتی یا خروج از کشور) باز هم به سهولت نمی‌توان روی آن انگشت گذاشت. زیرا دولت، اندیشه یا مجموعه‌ای از مفاهیم، ارزش‌ها و اندیشه‌هایی در خصوص زندگی اجتماعی است.^۱

۱-۶-۳- مفهوم و اهمیت بهره‌وری

امروزه بهره‌وری به‌عنوان یک فرهنگ و نگرش به کار و زندگی مطرح شده و بهبود آن منشا رشد و توسعه اقتصادی است. بهره‌وری یک فرهنگ است که در آن انسان با فکر و هوشمندی خود، فعالیت‌هایش را به گونه‌ای سازماندهی می‌کند تا بهترین نتیجه را در جهت اهداف مادی و معنوی حاصل کند. از سوی سازمان‌های بین‌المللی برای بهره‌وری تعاریف مختلفی مطرح گردیده است. به عنوان مثال، سازمان بین‌المللی کار (ILO)^۲، بهره‌وری را این‌گونه تعریف می‌کند: محصولات مختلف با ادغام چهار عامل اصلی تولید می‌شوند، این چهار عامل زمین، سرمایه، کار و سازماندهی می‌باشد. رابطه بازدهی تولید با یکی از این عوامل، مشخص‌کننده میزان بهره‌وری آن عامل است. آژانس بهره‌وری اروپا (EPA)^۳، بهره‌وری را درجه استفاده موثر از هر از عوامل تولید بیان می‌کند. سازمان همکاری اقتصادی و توسعه (OECD)^۴، بهره‌وری را این‌گونه تعریف می‌کند: بهره‌وری برابر، نسبت ستانده به یکی از عوامل تولید می‌باشد. عوامل تولید می‌تواند سرمایه، کار، مواد خام، انرژی و مواد دیگر باشد.

از نظر عملیاتی بهره‌وری به معنی نسبت ستانده واقعی به نهاده‌های واقعی است. بنابراین افزایش بهره‌وری به معنی تولید بیشتر با مقادیر معین و ثابتی از نهاده‌ها، یا به دست‌آوردن همان سطح تولید با مقادیر کمتر از نهاده‌ها، و یا افزایش تولید با نرخ‌های بیشتر از نرخ افزایش نهاده‌هاست. اگر متوسط تولید به ازای هر واحد از نهاده‌ها افزایش یابد به مفهوم افزایش نسبی کارایی است، که منابع تولیدی، یعنی کار، سرمایه و غیره به کار گرفته شده‌اند. در این مفهوم، بهره‌وری شاخص استفاده موثر، مفید و کارا از منابع گوناگون است. در شرایطی که جمعیت کشور و خواسته‌ها و نیازهای افراد در حال افزایش است، افزایش تولید امری اجتناب‌ناپذیر است. افزایش تولید از طریق افزایش سطح کمی عوامل تولید به‌دلیل کمیابی منابع تا میزان معینی امکان‌پذیر بوده، و تولید از آن مقدار نمی‌تواند تجاوز نماید.

اگر تغییر فنی در نهاده‌ها اتفاق بیفتد، افزایش استفاده از نهاده‌ها می‌تواند به انتقال منحنی تولید به طرف بالا منجر شود و در نتیجه حداکثر تولید قابل حصول ارتقا می‌یابد. در این شرایط گفته می‌شود، بهبود بهره‌وری در اقتصاد رخ داده است. در صورتی که کاهش بهره‌وری وجود داشته باشد، در این صورت تابع تولید به طرف پایین منتقل شده و مبین عدم کارایی در استفاده از نهاده‌هاست.

^۱ وینسنت، اندرو (۱۳۷۱). نظریه‌های دولت، پیشین، صفحه ۵۷.

^۲ International Labor Organization

^۳ Europe productivity Agency

^۴ Organization of Economic Cooperation and Development

ارتقای بهره‌وری بر پدیده‌های اصلی اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جامعه مانند کاهش تورم، افزایش سطح رفاه عمومی، افزایش سطح اشتغال و توازن رقابت سیاسی و مانند این‌ها تأثیرات وسیعی دارد. در حال حاضر تقریباً تمامی کشورهای توسعه‌یافته و بسیاری از کشورهای در حال توسعه موفق، سرمایه‌گذاری‌های زیادی را در جهت ارتقای بهره‌وری در سطوح ملی، منطقه‌ای، بخشی، مؤسسات، سازمان‌ها و حتی افراد انجام داده، و رشد و توسعه روزافزون خود را مرهون توجه و نگرش صحیح به این مسئله می‌دانند.^۱

۱-۶-۴- عوامل مؤثر بر بهره‌وری نیروی کار

برای نشان دادن عوامل مؤثر بر بهره‌وری نیروی کار تابع تولید زیر را در نظر می‌گیریم:

$$Y = F(L, K, H, t) \quad (1-1)$$

که نیروی انسانی، کیفیت نیروی کار به لحاظ سطح آموزش، مهارت، توانایی جسمانی و سطح سلامتی نیز در تعیین سطح تولید مؤثر است. به عبارت دیگر با فرض ثابت بودن کمیت نیروی کار و سرمایه، می‌توان با افزایش کیفیت نیروی کار تولید را افزایش داد. پیشرفت فنی نیز می‌تواند از طریق افزایش قدرت تولیدی نیروی کار و سرمایه، تولید را افزایش دهد.

اکنون برای نشان دادن عوامل مؤثر بر بهره‌وری نیروی کار، فرض می‌کنیم تابع تولید همگن از درجه اول است. اگر طرفین رابطه مذکور را بر L تقسیم کنیم خواهیم داشت:

$$AP_L = \frac{Y}{L} = F\left(\frac{K}{L}, \frac{H}{L}, t\right) \quad (2-1)$$

بنابراین، اولین عامل مؤثر بر بهره‌وری نیروی کار، سرمایه سرانه است. با افزایش سرمایه سرانه بهره‌وری نیروی کار افزایش می‌یابد. به عنوان مثال، هرچه تکنیک تولید سرمایه برتر باشد و یا سهم کالاهای سرمایه‌بر افزایش یابد، بهره‌وری نیروی کار بالاتر خواهد رفت. دومین عامل، متوسط سرمایه انسانی به ازای هر واحد نیروی کار است که تأثیر مثبت بر بهره‌وری نیروی کار دارد. بنابراین افزایش سطح تحصیلات، مهارت و سلامتی نیروی کار به افزایش بهره‌وری منجر می‌شود. سومین عامل پیشرفت فنی است. اگر پیشرفت فنی منجر به صرفه‌جویی در استفاده از نیروی کار برای تولید هر واحد محصول گردد، بهره‌وری نیروی کار را افزایش خواهد داد.

چهارمین عامل، دستمزدهای واقعی است. معمولاً با افزایش دستمزدهای واقعی، انگیزه نیروی کار برای انجام کار بهتر افزایش می‌یابد و میزان تلاش، جدیت و دقت وی بیشتر می‌شود. از سوی دیگر، در شرایطی که دستمزد واقعی کاهش می‌یابد، انگیزه نیروی کار کاهش می‌یابد و از ماشین‌آلات و تجهیزات به نحو احسن استفاده نمی‌کند. علاوه بر این، افزایش دستمزد واقعی انگیزه سرمایه‌گذاری در آموزش و

^۱ امینی، علیرضا (۱۳۸۴). "اندازه‌گیری و تحلیل روند بهره‌وری به تفکیک بخش‌های اقتصادی ایران". پیشین، صفحه ۷۵.

ارتقای سطح سلامتی و بهداشت نیروی کار را افزایش می‌دهد که نتیجه این‌ها افزایش سرمایه انسانی و کارایی نیروی کار است. شایان ذکر است، در شرایط رقابت کامل به عامل کار به اندازه بهره‌وری نهایی آن پرداخت می‌شود و رشد دستمزد واقعی با رشد بهره‌وری نهایی نیروی کار برابر است.

وجود ظرفیت بیکار ماشین‌آلات و عدم استفاده کامل از ظرفیت‌های موجود بر بهره‌وری نیروی کار موثر است. اگر به هر دلیلی تولید بالفعل از سطح تولید بالقوه کمتر باشد با ظرفیت بیکار مواجه هستیم و در شرایطی که قانون کار اجازه تعدیل نیروی کار را نمی‌دهد و یا تعدیل با هزینه‌های زیادی همراه است و یا به هر دلیلی کارفرما مایل نباشد نیروهای با تجربه خود را از دست بدهد، با کاهش بهره‌وری نیروی کار روبه‌رو خواهد شد، زیرا تعداد نیروی کار متناسب با کاهش سطح تولید تنزل نیافته است. در چنین شرایطی با پدیده بیکاری پنهان مواجه هستیم. بنابراین هر چه قدر فاصله تولید بالفعل از تولید بالقوه بیشتر شود، بیکاری پنهان نیروی کار و ظرفیت بیکار سرمایه بیشتر می‌شود و به دنبال آن بهره‌وری نیروی کار یا تولید سرانه هر شاغل کاهش می‌یابد. افزایش این شکاف معمولاً در نتیجه کمبود تقاضای مؤثر در بازار (به دلایلی نظیر پایین بودن کیفیت، بالابودن قیمت تمام‌شده و کاهش درآمد سرانه، کمبود مواد اولیه، کالاهای واسطه‌ای، قطعات یدکی ماشین‌آلات، سوخت و سرمایه در گردش) رخ می‌دهد.

بهره‌وری انرژی نیز بر بهره‌وری نیروی کار موثر است. اگر بهره‌وری انرژی ارتقا یابد، برای تولید محصول معین و به ازای مقادیر مفروض نیروی کار و سرمایه می‌توان از انرژی کمتری استفاده نمود که نتیجه آن افزایش ارزش افزوده است که این امر به افزایش بهره‌وری نیروی کار منتهی خواهد شد.^۱ علاوه بر موارد گفته‌شده تقسیم‌کار نیز بهره‌وری نیروی کار را تحت تاثیر قرار می‌دهد. هرچه تقسیم‌کار بیشتر شود، کارایی نیروی کار افزایش بیشتری می‌یابد.^۲

۱-۷-۱- اطلاعات مربوط به روش‌شناسی پژوهش

۱-۷-۱-۱- تعریف جامعه آماری و ویژگی‌های آن

جامعه آماری در این پژوهش، کشور جمهوری اسلامی ایران است. آمارهای مورد نیاز برای این تحقیق توسط مراکز آماری رسمی کشور نظیر مرکز آمار ایران و بانک مرکزی جمهوری اسلامی تهیه شده است.

۱-۷-۱-۲- روش نمونه‌گیری و حجم تقریبی نمونه

روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای است.

آمارهای مورد استفاده در این پژوهش مربوط به سال‌های ۱۳۵۰-۱۳۸۶ است

^۱ امینی، علیرضا (۱۳۸۴). "اندازه‌گیری و تحلیل روند بهره‌وری به تفکیک بخش‌های اقتصادی ایران". پیشین، صفحه ۸۴-۸۶.
^۲ تقوی، مهدی (۱۳۷۷). *مبانی علم اقتصاد*، تهران: انتشارات صنایع ایران، چاپ پنجم، صفحه ۲۸.

۱-۷-۳- ابزار سنجش، مقیاس‌های سنجش (پایایی-اعتبار)

در پژوهش حاضر، مدل مورد استفاده با استفاده از نرم‌افزار Eviews تخمین زده خواهد شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از روش‌های اقتصادسنجی (جهت تخمیل مدل) و همچنین تجزیه و تحلیل اطلاعات آماری صورت خواهد گرفت.

۱-۸- نهادها یا موسساتی که می‌توانند از یافته‌های این پژوهش بهره‌گیرند

- ۱- سازمان بهره‌وری نیروی کار
- ۲- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی
- ۳- وزارت امور اقتصادی و دارایی
- ۴- وزارت کار و امور اجتماعی

فصل ۲- مبانی نظری

۲-۱- مقدمه

در مقایسه با مبانی نظری گسترده‌ای که در مورد تاثیر مخارج دولت بر رشد اقتصادی در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه وجود دارد، مبانی نظری و تحقیقات در حوزه تاثیر مخارج دولت بر بهره‌وری نیروی کار بسیار محدود است. از این رو مبانی نظری موجود در این زمینه به سه بخش تقسیم می‌شود. در بخش اول این فصل به بررسی نقش دولت و اهمیت آن از دیدگاه مکاتب مختلف اقتصادی پرداخته می‌شود و سپس در بخش دوم مبانی نظری موجود در زمینه بهره‌وری نیروی کار ارائه خواهد شد و در بخش سوم مبانی نظری مرتبط با رابطه بین دستمزد و بهره‌وری نیروی کار بیان می‌شود.

۲-۲- بخش اول: نقش دولت در مکاتب اقتصادی

از دیرباز تا کنون، در ادبیات اقتصادی در ارتباط با دخالت دولت در فعالیتهای اقتصادی دیدگاه‌ها و نظریه‌های متفاوتی وجود داشته است. به طور کلی این دیدگاه‌ها را به دو گروه عمده می‌توان تقسیم کرد. در دیدگاه اول، تصور بر این است که در حیطه فعالیتهای اقتصادی، رشد و توسعه اقتصادی در مرتبه نخست اهمیت قرار دارد و با پیگیری همه جانبه آن، رفاه کل جامعه را می‌توان به حداکثر رسانید و طبیعتاً توزیع عادلانه درآمد در این راستا اصل قرار نمی‌گیرد، ولی در عین حال، در این روند رفاه قشرهای پایین جامعه نیز افزایش می‌یابد. رشد سریع اقتصادی نیز با واگذاری تصمیم‌گیری‌های اقتصادی بر عهده افراد یا نهادهای خصوصی که با هم در حال رقابت هستند، میسر می‌شود. در این دیدگاه، فرض بر این است که بهره‌وری فعالیتهای اقتصادی دولت به مراتب پایین‌تر از بخش غیردولتی است و مقررات و مداخله دولت، به‌ویژه در بازارهای سرمایه و کار و کالاهای قابل تجارت مانع از آن می‌شود که افراد و بنگاه‌ها سودبخش‌ترین راه‌های سرمایه‌گذاری را آزادانه انتخاب کنند. بدین‌سان، دخالت دولت در فعالیتهای اقتصادی عملاً موجب تخصیص نامطلوب منابع می‌شود. علاوه بر این، عملکردهای دولتی اغلب همراه با نوعی رهبری غیرکاراست و بسیاری از سیاست‌های پولی و مالی که اتخاذ می‌کند، اثر منفی بر انگیزه‌های اقتصادی داشته و کارایی سیستم (نظام) را کاهش می‌دهد. معتقدین به این دیدگاه، فعالیتهای بخش خصوصی را مبری از موارد ضعف یادشده می‌پندارند.

آنان معتقدند: دولت، باید در بازارهای مالی، بازارهای کالاهای قابل دادوستد و بازارهای کار، دخالت خود را کم کند. زیرا، تنظیم نرخ‌های بهره و کنترل‌های ورود به بازارهای مالی از عملکرد کارآمد بازارهای یادشده جلوگیری می‌کند، این مقررات مانع از جریان آزاد سرمایه در اقتصاد می‌شود. جریان سرمایه نیز به وسیله سود هدایت می‌شود و همچنین مقرراتی که در ارتباط با بازرگانی بین‌الملل ایجاد می‌شود، سبب عدم کارایی در تخصیص منابع سرمایه‌گذاری شده و موجبات کاهش رفاه جامعه را فراهم می‌سازد. دانشمندان اقتصاد کلاسیک و نئوکلاسیک در این گروه قرار دارند.

دیدگاه دوم، نقش دولت را در توسعه اقتصادی مسلم دانسته و در این راستا، حجم وسیعی از فعالیتهای اقتصادی دولت را به منزله قدرت بیشتر برای به حرکت درآوردن موتور توسعه اقتصادی تصور می‌کند. به این دلیل که دولت در هماهنگ کردن سلیقه‌های فردی و اجتماعی دارای دستی تواناست.